
AZ MTA REGIONÁLIS TUDOMÁNYOS BIZOTTSÁG HÍREI

TÁRSADALOMFÖLDRAJZOT MŰVELNI A 21. SZÁZAD KEZDETÉN – KOMPLEX VILÁG- SZEMLÉLET

SZÉKFOGLALÓ ELŐADÁS A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEMEN

(Studying Human Geography at the Beginning of the 21st.
Century – Complex World View)

MÉSZÁROS REZSŐ

Kulcsszavak:

társadalomföldrajz komplex világszemlélet új társtudományi kapcsolatok

A társadalomföldrajz teljesítménye, tudományos értékkeremtő képessége, eredményeinek gyakorlati hasznosíthatósága nem csökken. Érzékelhető azonban, hogy a társadalomföldrajz nem tudott igazán jól beépülni a társadalmi elfogadottság rendszerébe. A társadalomföldrajzot művelő geográfus társadalom nagyon megosztott a világszemléletét, a kutatási koncepcióit illetően. Sokan nem megfelelő időben és nem kellő érzékenységgel vették észre, hogy a világ egyre inkább összetette válik, ugyanakkor rendkívül gazdag egyenlőtlenésekben is. Olyan új tényezők, hatások léptek be, amelyek társadalomföldrajzi megközelítése, magyarázata új gondolkodási pályát igényel. Tehát ott képződik most feszültség, hogy az egyre specializáltabb területeket művelő geográfusok egy részének szemlélete és a világ fejlődésének tendenciái, és az azzal kapcsolatos problematika többnyire nem mutatnak egy irányba. Ez némiképp csapdahelyzet, amiből azonban sok irányba vezethet kiút. Az egyik irányt egy új dimenzió, az egész világra kiterjedő komplex rendszerek társadalomföldrajzi vizsgálata jelentheti. Ebben megtalálhatók azok a fő témakörök (többek között a globalizáció, kibertér, globális klímaváltozás, információs társadalom), amelyek még néhány évtizedig aktuálisak lesznek, és hatásuk, összefüggésrendszerük csaknem a lokális szintig levezethető. Figyelmet érdemel továbbá az a körülmény is, hogy ily módon a társadalomföldrajz új szakmai többletkez juthat és szélesítheti társtudományi kapcsolatrendszerét.

Furcsa ellentmondás, hogy miközben a 20. században egyre növekedett a *társadalomföldrajz* teljesítménye, rendszeresen voltak merőben új, nagy visszhangot kiváltó megközelítései, tudományos értékkeremtő képessége jelentősen erősödött, mégis a század végére egy sajátos, és nem minden vonatkozásban előnyös kép alakult ki tudományterületünkről. Sőt, néhány értékelésben az is olvasható, hogy tulajdonképpen maga a társadalomföldrajz hozta magát ilyen helyzetbe azzal, hogy nem tudott jól beépülni a társadalmi elfogadottság rendszerébe. Ez méltánytalan és feltehetően *így* nem is igaz. De azért kétségtelenül van jelzésértéke ezeknek a véleményeknek, mert kifejeznek valami – országunként ugyan erősen eltérő – viszonytor-

zulást a társadalom érdeklődő rétegei és a földrajz, a társadalomföldrajz között. Ugyanakkor meglepő is, mert a társadalomföldrajz tudományos teljesítménye, eredményeinek gyakorlati hasznosíthatóságának értéke és mértéke ma sem csökken. És mégis, még mindig van valamiféle tétovaság a társadalomföldrajzban. Úgy tűnik, hogy néha egy jó értelemben vett figyelmet keltő magabiztosság hiányban szenved szakterületünk. Végső soron ez akár csapdahelyzetnek is tekinthető, persze nem az, de a gondolat felvetése talán nem ördögtől való, még a geográfus körökben sem! Vagyis érdemes talán az okok némelyikére röviden itt is kitérni.

Abból indulok ki, hogy véleményem szerint az a tétel még mindig tartja magát, miszerint a társadalomföldrajz mai gondolat- és szemléletvilága olyan elméleti, tematikai és módszertani halmaz, amelyben mélyen benne van a régi eszmék öröksége. Ez nem baj. De az már inkább, hogy az új, nagyhatású szemléletek kialakítása, elterjedtsége és alkalmazottsága a szükségesnél kisebb mértékű. Bár ebben regionális, nyelvi és infrastrukturális körülmények is szerepet játszanak. De ezzel együtt is, az előbb említett megállapítás feltehetően meghatározó szerepet játszik abban, hogy a társadalomföldrajzot hosszú idő óta gyötri egy meglehetősen túldimenzionált vita. A vita arról folyik, hogy milyen is manapság a társadalomföldrajz, illetve arról, hogy mely tudományterületek „segítségével” lehetne a társadalomföldrajzot jobbra tenni. A javaslatok némelyike azonban nem olyan jellegű, mint azok, amelyek a tudományok közötti „normális” kölcsönhatást kívánnak elérni. Jelen esetben egyesek odáig merészkednek, hogy teljes irányváltásra akarják készíteni (vagy kényszeríteni?) a társadalomföldrajzot. Miáltal deformálná az eredmény, a mondanivaló, és ezzel elveszítené a társadalomföldrajz a földrajzi jellegét. Nyilvánvaló, hogy mély, megalapozott társtudományi (zömmel társadalomtudományi) ismeretekre is szükség van kutatásainkhoz. Ez a felkészültség a kutatói intelligencia része, mércéje. A veszély a túlzásokból szabadulhat ránk.

De közben arra is vigyázni kell, hogy arról csak érintőlegesen, vagy egyáltalán nem esik szó, hogy éppen ezzel az egyre inkább kilátástalan, hovatovább jelentős részben önmagáért való, öngerjesztő és önfenntartó vitával a földrajz, benne a társadalomföldrajz identitása válik talán kérdésessé. Önbizalma gyengül, érdekérvényesítő képessége erőtlenebb lesz. Egy példát szeretnék említeni. Az amerikai geográfia speciális, ám meglehetősen súlyos belső problémája, talán egyik fejlődési akadálya éppen ehhez a problémacsoporthoz kapcsolható. A „miről is szól ma a földrajz?” hosszan elnyúló vita is bizonyára hozzájárul ahhoz, hogy a vezető amerikai egyetemeken jelentős oktatási tévesztést szenvedett a geográfia. Sőt, a modern térelemzések lehetőségét is elveszítette ezeken a helyeken (ellentétben a más egyesült államokbeli egyetemi és a világban általánosan jellemző egyetemi földrajzi pozíciókkal). Az utóbbi időben például a Harvard vezetői ugyan készséget mutatnak a geográfia újbóli befogadására, ám a folyamat lassú és bizonytalan. Ezért írt kesergő, kemény, elszánt, de igen őszinte, és a mélyebb okokat is feltáró Online tanulmányt 2007 tavaszán Jerome E. Dobson professzor, az Amerikai Földrajzi Társaság elnöke „Hozzuk vissza a földrajzot” címmel.

Napjainkra a társadalomföldrajz nagyon differenciált lett, azt is lehet mondani, hogy túlszabdalt. Bár lehet, hogy csak sokszínű. Mindenesetre ebben a sokszínűségben vannak elméleti jellegű kísérletek és gyakorlat-orientáltak. Egyesek tündökölnek, mások elbuknak. Más is leírta, én is, felfogható ez a variabilitás a társadalomföldrajz egyfajta vitalitási képességének. Ezt a folyamatot úgy is lehet értelmezni, hogy nem történik más, mint ami másfél évszázada szinte folyamatosan előfordul: a társadalomföldrajz igyekszik érzékelni a társadalom és a gazdaság struktúrájának és tevékenységének változásait, és kísérletet tesz arra, hogy új megközelítésekkel alkalmasnak mutakozzon e változások térbeli összefüggéseinek elemzésére, értelmezésére és a felhasználók felé történő közvetítésére.

Eközben azonban a társadalomföldrajzot művelők közül sokan nem a megfelelő időben és nem kellő érzékenységgel vették észre, hogy a világ egyre inkább összetettevé válik és ugyanakkor rendkívül gazdag egyenlőtlenségekben is. Olyan új tényezők, hatások léptek be, amelyek megközelítése, magyarázata új gondolkodási pályát igényel. Tehát ott képződött, képződik most feszültség, hogy az egyre specializáltabb részterületeket művelő geográfusok egy részének szemlélete és a világ fejlődésének tendenciái, és az azzal kapcsolatos problematika többnyire nem mutatnak egy irányba. Vagyis – talán érthetőbben fogalmazva: most már nem az a fő kérdés, hogy a társadalomföldrajz belső tagozódása milyen mértékű, hanem az, hogy a világfolyamatokkal milyen „viszonyban” vannak ezek az új geográfiák, és egyáltalán, hogyan viszonyul a társadalomföldrajz a világfolyamatokhoz! Szeretnék idézni *Peter Dicken* 2004-ben megjelent egyik tanulmányából egy mondatot: „A geográfia nyilvánvalóan elveszítette globális tudás-státuszát, lokálissá való válásának vágya miatt.” (*Dicken* 2004, 12) Ezt a véleményt szerte a geográfus világban hangoztatják. A megállapításnak bizony van igazságtartalma.

A társadalomföldrajzot művelő geográfus társadalom megosztott a felfogását, kutatási koncepcióit illetően. De – ha szabad így fogalmazni – létezik egy progresszív gondolkodású, egyre növekvő létszámú kutatói közösség, akik elkötelezték magukat amellett, hogy a legkülönbözőbb új gondolatokkal, koncepciókkal közelítenek a 21. század új kérdéseire. E kör „szakmai összehangolódása”, a megújult földrajzi tudatosság nagy reményeket táplál. Ez az, ami többek között arra készítette *George Benko*-t és *Ulf Strohmayer*-t, hogy a 2005-ben megjelent kitűnő „*Human Geography*”-ájukban kijelentsék: a 21. század kezdete kifejezetten irigylésre méltó helyzetbe hozta a társadalomföldrajzot művelő geográfusokat. Megjegyzem, még a nem kifejezetten földrajzi érdeklődésű *Institute for the Future* kínálatában is találkozhattunk „*New Geography*” című, meglehetősen gazdag rovattal.

Sokféle a nézet abban, hogy melyek a fő „kihívások” a társadalomföldrajz számára. Nézetem szerint talán reális azt az álláspontot vallani, hogy a 21. század kezdetén a társadalomföldrajz új gondolatvilága azoknak a komplex rendszereknek a kutatási eredményeire, társadalomföldrajzi kutathatóságára alapozódhat, amelyek az egész világra kiterjednek, az egész világ sorsát alakítják. Az ide kapcsolódó tudományterületek ismeretanyagából meríthet a társadalomföldrajz új szakmai többletet és építhet újabb társtudományi kapcsolatrendszereket. Természetesen ezt sem szabad

abszolutizálni. De abban a felfogásban talán érdemes alkalmazni, hogy segítenek szélesíteni a mai és a közeli jövő körülményeinek megfelelő földrajzi világlátást, miáltal hatékonyabban lesz képes alkotni a geográfia.

Kézenfekvő a kérdés, melyek lehetnek azok a témakörök, amelyek eleget tehetnek eme kívánalomnak? Nyilvánvalóan abba a körbe tartozóak, amelyek átfogóak most a 21. század kezdetén, és a közeli jövőben különös aktualitással bírnak, és hatásuk, összefüggésrendszerük csaknem a lokális szintig is levezethető. De talán érdemes figyelembe venni még két körülményt. Az egyik az, hogy a földrajztudományban a legfontosabb kategória a *tér*, a *hely* és a *helyzet*, amelyeknek változását az *idő* hordozza. A másik pedig az, hogy a társadalomföldrajz indító, meghatározó impulzusai eddig a *gazdasági, társadalmi* környezetből származtak.

Ebben a szemléletben talán nem meglepő, hogy az első témakör, ami nem kerülheti el a társadalomföldrajz kiemelt figyelmét, az a *globalizáció*, mint jelenleg is a világ közérzetét és alakulását talán legerőteljesebben meghatározó komplex rendszer. De – igen meglepő –, hogy a társadalomföldrajzot művelő geográfusok közül nagyon kevesen foglalkoznak magával a globalizációval. Növekedett ugyan az e témájú publikációk száma, de még mindig nagyon kevés. A már említett *Peter Dicken* 2004-ben közölt tanulmányában nyilvánosságra hozott egy adatot, amely szerint a témába illő 14 000 referenciából csak 2% geográfus munkája. Hozzáteszem, mi sem büszkélkedhetünk jobb aránnyal! Ez azért baj, mert így nem tudunk érdemiek lenni a globalizációról folytatott tudományos vitákban.

Tehát a globalizáció. Az első érdekes kérdés maga a *fogalom megközelítése*. Tudjuk, nincs tökéletes meghatározása, de ami figyelemre méltó, hogy lényeges *társadalomföldrajzi tartalom* ismerhető fel a különféle globalizáció-felfogásokban. Szabadjon néhány kiragadott példával élnem, mintegy illusztrációként. *Paul Cloke, Chris Philo és David Sadler* 1991-ben kifejezetten geográfiai nézőpontból közelített a globalizáció fogalmához. Szerintük a globalizáció olyan gazdasági, politikai, társadalmi, kulturális folyamatok összessége, ahol a bolygó helyei egyre inkább egymáshoz kapcsolódnak, a társadalmi relációk és gazdasági tranzakciók egyre inkább nemzetközi skálán jelennek meg és a Föld maga felismerhető entitássá válik. *Ian Hamilton* 1999-es globalizáció-fogalma egy újfajta térszerkezeti szemléletre utal. *Hamiltonnak* az a véleménye, hogy a globalizáció olyan folyamatok sorozata, amely a gazdasági szereplők széles körének teszi lehetővé, hogy világméretű stratégiájukban és tetteikben egyre egyszerűbben és hatékonyabban érvényesítsék a világról, mint egységes térről alkotott elképzeléseiket. *Enyedi György* 2000-ben a globalizációt időbeli és térbeli folyamatként írta le, amiben kölcsönös egymásra hatások érvényesültek, a kezdet akár a 16. századra is tehető, mert már akkor elterjedtek gazdasági, technikai vívmányok, de más szférákban is érvényesültek egymásra hatások, eszmei, ideológiai síkon is kialakultak kapcsolódási felületek, melyek terjesztői a 20. század közepéig az egyes nemzetek voltak. A 20. század második felében egyre intenzívebbé váltak a világgazdaság átfogó folyamatai. Az egypólusú világgazdaság létrejöttével a kulturális minták és termékek az egész világon elterjedtek. *Warwick E. Murray* 2006-ban a globalizáció-fogalom társadalomföldrajzi

tartalmát abban látta, hogy míg sokak szerint a globalizáció homogenizálja a világot, a geográfia képes arra, hogy mind empirikus adatokkal, mind elméleti konstrukciókkal megcáfolja ezt az állítást. Még *Yoneji Masuda* megközelítésének is van társadalomföldrajzi felülete. *Masuda* az 1980-as évek végére jósolta a globalizációt az új társadalom jellemző világszemléletének, amelyben megjelenik a globális információs tér fogalma, ami lényegében információs hálózatokkal összekapcsolt tereket fejez ki. *Masuda* szerint megszűnnek az emberiséget elválasztó területi határok. Felvetette az „időérték” fogalmát is, amely szerint az idő abban a vonatkozásban válik értékké az ember számára, miszerint az ember élettartamának minőségét javítja. Lényeges felismerés ez, hiszen az idő nagyobb, teljesebb kihasználását az információs és kommunikációs technika fejlődése nagymértékben segítette. Érdemes lenne ennek a ma már szinte kézenfekvő megállapításnak a szélesebb térbeli összefüggéseit, szűkebb-tágabb térszemléleti hatásait és az ily módon levezetett gyakorlati alkalmazhatóságokat is átgondolni.

Simai Mihály néhány hete megjelent kitérő könyvében azt írja, hogy „A XX. század utolsó szakaszát és a XXI. század első évtizedeit a jövő történeteszei valószínűleg az emberiség olyan ritka és sok tekintetben precedens nélküli szakaszának fogják tekinteni, amelyre a globális fejlődés számos fontos területén végbemenő változások egybeesése volt jellemző. E változások a világpolitikában, s a nemzetközi hatalmi viszonyok rendszerében, bolygónk népesedési viszonyaiban, a tudományos és technikai fejlődésben, az intézményrendszerben, az emberiség és a természeti környezet viszonyában s a társadalmi viszonyok rendszerében külön-külön is „transzformációk”, amelyek az adott terület rendezőerőit, jellemző sajátosságait, globális és regionális következményeit radikálisan átalakították.” (*Simai* 2007, 25) És még tovább lehetne sorakoztatni a társadalomföldrajzi kapcsolódási felületeket.

A második érdekes kérdés az, hogy a társadalomföldrajzi vizsgálataink a globalizáció *szűk*, vagy az egészen *szélesen értelmezett* tartalmára, összefüggéseire terjedjen-e ki? Természetesen lényegesen nagyobb lehetőséget kínál a szélesebb értelmezés, amelyben a gazdasági folyamatokon kívül benne vannak a társadalmi tartalmak, területi különbségek is. Sőt, ebben a társadalomföldrajzi megközelítésben azt is érdemes érzékelni, hogy a világ sorsa alakításában részt vevő – főként globális – *főszereplők térszemlélete más*, mint a mi térszemléletünk. Ők általában túllépnek a hagyományos térkategóriákon. Ezért nagyobb fogékonyságot kellene mutatni e nem szabályos, viszonylag gyorsan változó térszerveződések iránt.

Az adatátviteli rendszerek, hálózatok gyors tudományos-technikai fejlődésével a gazdaság, a társadalom, a kultúra működési folyamatai, sőt közösségi és magánéletünk egyre több cselekvése is átkerül a *kibertérbe*. A kibertér eredetileg olyan tér volt, ami a hálózatba kapcsolt számítógépek képernyői „mögötti”, a számítógépterminálokról közvetlenül elérhető digitális, navigálható teret jelentette (*Gibson* 1984). Tehát a kibertér egy virtuális teret jelent, aminek még negyedszázados múltja sincs, de amelynek a jövője beláthatatlan távlatokat nyit. Ma már nemcsak a számítógépek hálózata „tartja életben”, hanem valamennyi telekommunikációs eszköz, illetve olyan berendezés, amelynek a kibertéren keresztül van más földi hellyel (és

hozzá kell tenni már létező nem földi objektummal) kapcsolata. A kibertér megjelenésével a földi távolság és az idő viszonya megváltozott (ennek számos előnye és hátránya van és lesz). Vannak, akik arról beszélnek, hogy az idő legyőzi a teret, mások arról, hogy a Föld globális faluvá zsugorodik. A kibertér lényegét, távlatait sokan kísérlék megragadni. *Paul Barlow* már 1991-ben úgy gondolta, hogy a kibertér a szülőföldje az információs korszaknak. Az a „hely”, ahol a jövő polgárainak rövidebb-hosszabb időt el kell tölteniük. *Manuel Castells* 2002-ben egy beszélgetésben találóan fogalmazott: „A kibertér beépíthető az ember szellemi terébe ... a kibertér olyan hipertér, amely csak a fejünkben található, nap mint nap bejárható és találkozhat szívesen idegen emberekkel, máshonnan és más időkből származó gondolatokkal.” (*Castells* 2003, 34) A kibertér földrajzi kutatási lehetőségeit felismerve *Michael Batty* és *Bob Barr* már 1994-ben úgy látta, hogy: „Újfajta geográfia van kialakulóban ... már teljesen elért bennünket, és egy generáció múlva olyan drámai módon változtatja meg a földrajztudományról alkotott elképzelésünket, mint ahogyan *Klaudiosz Ptolemaiosz* Kartografia-ja óta semmi sem.” (*Batty–Barr* 1994, 68) E rendkívül biztató jövőkép ellenére a társadalomföldrajz művelői későn ébredtek és viszonylag kevesen voltak azok, akiket ez a téma megfogott. Pedig a *Jason Whitaker* szerkesztésében 2004-ben megjelent „A kibertér kézikönyve” című alaplumban már a kibertér földrajzának három típusáról írnak. Eszerint az egyik „földrajz” azt az alpinfrastruktúra-hálózatot vizsgálja, amelyik az információ áramlását biztosítja. A másik „földrajz” a felhasználó térbeli helyzetét elemzi. A harmadik típusba tartozó pedig gazdaságföldrajzi vizsgálatot végez, azt a termelést elemzi földrajzi szempontból, amely az információs és kommunikációs technológiához kötődik. Egyébként jellemző, hogy a fejezetet *Manuel Castells* és *Matthew Zook* jegyzi. *Castells* úr szociológus, *Zook* úr geográfus. Talán nem is véletlen, hogy a kibertér kutatóinak szakmai összetétele rendkívül tág. Van közöttük geográfus, szociológus, kartográfus, mérnök, matematikus, sőt építész és pszichiáter is.

A társadalomföldrajz számára számos kutatási lehetőség kínálkozik a gazdasággal, a kultúrával, a társadalommal, a településekkel és azok térbeliségével kapcsolatban. Szeretnék néhányat említeni. A kibertérnek a legátfogóbb kapcsolatrendszere a gazdasággal van. Széles körben ismert, hogy az információs és a kommunikációs technikák segítették, ezen technikák fejlődésével egyre inkább megkönnyítették a termelés nemzetközivé válását, a világhálózatok kiépülését, a vállalati egyesüléseket, a tőkepiacok közötti nemzetközi kapcsolatokat. Valójában ez a témakör csoport van leginkább a társadalomföldrajz érdeklődési körében, illetve különösen a kiemelt témák: a „back office”-ok, a távmunka, az információgazdaság, India, Indonézia, Kína. A kibertérrel való átfogó és mélyebb kapcsolatrendszerekre viszont kevesen térnek ki. Pedig ez egy másfajta térbeliség felismerésére ad lehetőséget.

Társadalomföldrajzi szempontból is figyelmet érdemel, hogy a globalizáció szinte önálló egysége a kulturális globalizáció. *Bayer József* 2002-ben a Magyar Tudomány hasábjain írta: „A kulturális diffúzió és a kulturális termelés és fogyasztás globális rendszerre szerveződése a globalizációnak talán leglátványosabb és robbanásszerűen táguló

területe. ... Alapvető minőségi változást a média globalizációja idézte elő. A média globalizációjában új fejezetet nyitott a világháló kialakulása.”(Bayer 2002, 749)

A kibertéri egyéni, társadalmi kapcsolatoknak is valójában a térbeliség ad keretet. A számítógépes kapcsolatok leírása földrajzi metaforákkal történik. A virtuális világban lenni földrajzi élményt jelent – írta *Peter J. Taylor* 1997-ben, arra utalva, hogy ha valaki a virtuális világban van helytől, időtől, nemtől, színtől, vallástól függetlenül, akkor ez nem más, mint az *egyén* (az éntudat) egyfajta *globalizációja*. Sokan osztják azt a véleményt, hogy a kibertérnek nem is az információ szállításában van a legnagyobb hatása, hanem a társadalmi viszonyok, kapcsolatok alakulásában, és a társadalmi kapcsolatok új térbeliségének értelmezésében. *Howard Rheingold* 1998-ban úgy határozta meg a virtuális közösségeket, hogy ezek olyan társadalmi csoportosulások, amelyek akkor alakulnak ki a hálón, ha elég ember folytat elég hosszú ideig tartó nyilvános vitát egymással, és elég emberi érzést visz bele ebbe a tevékenységbe ahhoz, hogy személyes kapcsolatok hálózatát alakítsák ki egymással a kibertérben. Ez a téma a társadalomföldrajztól kissé távol esik. De csak látszólag, mert alapvető szemléleti és koncepcionális tartalmat hordoz azzal, hogy ráirányítja a kutatói figyelmet arra, hogy a társadalom térbeli megjelenési formáinak változékonysága milyen gazdag, és ezeknek az új térbeli formációknak a társadalomföldrajzi megközelítése sok lehetőséget kínál.

Ma már széles körben ismert, hogy a világ „életfolyamatai” jelentős része működtetésének kapcsolatteremtő tere a kibertér, viszont az talán már nem, hogy a kibertér és a városok között is rendkívül izgalmas kapcsolatrendszer van. Azért izgalmas, mert a városok gazdasági és társadalmi megújulásának egyik alapfontosságú eszközei az információs és kommunikációs technikák. Közvetlen kutatási lehetőség van a virtuális város, az intelligens város és a virtuális urbanizmus problémaköre és a társadalomföldrajz között, amit az egyre nagyobb kutatói érdeklődés jól ki is fejez.

Tehát végső soron a cél az, hogy ebben a globális világgazdasági, kultúrák közötti, kulturális, társadalmi, valamint a kibertérrel egyre több területen összefüggő rendszerben a társadalomföldrajz minél szélesebb körben felismerje az új ismeretek, a komplex világszemlélet szükségességét és elkerülhetetlenségét. A „minél szélesebb körből” kettőt szeretnék kiemelni. Talán a két legfontosabbat.

Az első témakör egy átfogó környezeti folyamat, a *globális klímaváltozás*. Rendkívül lényeges kérdés az, hogy megtalálja-e, felismeri-e a maga helyét, új helyzeti pozíciót a társadalomföldrajz ebben a problémahalmazban? Mert – tudjuk jól – ezen a területen igen sok társadalomföldrajzi kapcsolódó kutatási lehetőség van. Szeretnék idézni a 2003 júniusában *Láng István* vezetésével indult VAHAVA projekt előszavából egy rövid tételt: „A klímaváltozás, illetve annak mértékét befolyásoló emberi tevékenységek sokrétűen kapcsolódnak a gazdasággal és a társadalommal. Az emberiség által kibocsátott üvegházhatású gázok globális éghajlat módosító hatásának ökológiai következményei máris kimutathatók. A klímaváltozás ugyanakkor sokrétűen befolyásolja az emberiség jövőjét. ... A hatások főként az alábbi területeken várhatóak: az emberi életmód és egészség, mezőgazdaság, hidrológia-vízellátás, települések, egyes gazdasági ágazatok és természetes ökológiai rendszerek.” (VAHAVA 2007, 16)

Ezek a mondatok a társadalomföldrajzi értelmezés számára is rendkívül világosak és egyértelműek. Nagy ívű globális kutatási távlatot is nyitnak számunkra. Az a véleményem, hogy a globális klímaváltozás problémaköre szinte minden tudományterületet érint, vagy érinteni fog, ezért a jelentősége, hatása, következményláncolata talán még a globalizációnál is meghatározóbb, vagy azzal együtt értelmezhető igazán! Azt hiszem a korábban említett alaphelyzet, hogy a társadalomföldrajz indító, meghatározó impulzusai eddig a gazdasági, társadalmi környezetből származtak, némi kiegészítésre szorul. Bizonyos természeti, környezeti összefüggéseket is integrálni kell a társadalomföldrajz eszmevilágába és kutatási rendszerébe.

A másik témakör egy komplex területi folyamat. Egy rendkívül fontos, napjainkban formálódó, igen nagy területi különbségekkel, mondhatni „jellemző 21. századi fehér foltokkal tarkítottan terjedő területi folyamat”, az *információs társadalom*. Lehetséges, hogy hibás az információs társadalmat területi folyamatként hangsúlyozni. De az eddigi „terjedési sebességében” mutatkozó igen nagy területi eltérések talán indokolják ezt. Szeretnék idézni néhány adatot az Információs Társadalom és Trendkutató Központ „*Az információs társadalom előrehaladása a világban 2006*” című évi jelentéséből. 2006 végén az 1 100 millió főt meghaladta az internetezők száma a világon. Észak-Amerikában a lakosság 62%-a, Óceániában (Ausztrália, Új-Zéland) 54%-a, Európában 38%-a, Latin-Amerikában 16%-a, Ázsiában (Kína, Dél-Korea) 10%-a, Közel-Keleten 10%-a, Afrikában 3%-a részesedett az Internetből. De érdemes még ehhez hozzátenni Szabó Katalin és Hámori Balázs 2006-ban közölt adatát, amely részben az előbbiekre is utal. Adatuk azonban azt is kifejezi, hogy az információhoz való hozzáférés lehetősége nagyon egyenlőtlen: a világ fejlett országai, ahol a Föld lakosságának csak 16%-a él, rendelkeznek az Internet hostok 94%-ával. Ez a világhelyzet tartós regionális és lokális feszültségeket hordoz. És nemcsak az információhoz való hozzáférés szempontjából, hanem a népesség tudásbefogadó képességének oldaláról is, ami a területi fejlődés nélkülözhetetlen tényezője. Mindenesetre a folyamat társadalmi, gazdasági, területi összefüggéseinek feltárása izgalmas társadalomföldrajzi elemzés tárgya lehet. Francis Fukuyama írta 2000-ben: „Az információs társadalomba való átmenetet gyakorlatilag mindenki ünnepelte” sokan úgy gondolták, hogy „ezek a változások áldásosak mind a gazdaság, mind a demokrácia és a szabadság, mind általában a társadalom szempontjából. Kétségtelen, hogy az információs társadalomnak számos kézenfekvő áldása van, de vajon valamennyi következménye szükségszerűen ennyire pozitív-e?” (Fukuyama 2000, 16) Ma, 2007-ben már a kételkedés jelentősen oldódni látszik, és az előnyök markánsabban kerülnek közelebb az emberekhez. Egyébként az információs társadalom gondolatkörében az előzőekben vázolt szinte valamennyi témakör benne van, hiszen az információs társadalom, mint kutatási terület módfelett interdiszciplináris. Örvendetes, hogy az utóbbi években a társadalomföldrajzban is megnőtt az érdeklődés az információs társadalom kutatása iránt.

Aligha tagadható, hogy a világ társadalmi, gazdasági, környezeti bonyolultsága növekszik és változik. De a bonyolultság és a változás területi jellemzői, hangsúlyai is gyakran módosulnak. Tehát talán azt lehet mondani, hogy a világ a 21. század

kezdetén egy összetett, változékony társadalmi, környezeti, területi és működési egyenlőtlenség. Nem lehet kétséges, hogy ebben a sokszínű egyenlőtlenségben a társadalomföldrajznak új, nagyívű és széles körű kutatási lehetőségei vannak.

Irodalom

- Az információs társadalom előrehaladása a világban 2006. (2007) Információs Társadalom és Trendkutató Központ, Budapest.
- Barlow, P. (1991) Coming into the Country. – *Communications ACM*. 3. 28–44. o.
- Batty, M.–Barr, B. (1994) The Electronic Frontier: Exploring and Mapping Cyberspaces. – *Futures*. 26. 56–76. o.
- Bayer J. (2002) Globális média, globális kultúra. – *Magyar Tudomány*. 6. 748–761. o.
- Benko, G.–Strohmayr, U. (2004) *Human Geography*. Arnold, London.
- Castells, M. (2003) *A tudás világa*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Cloke, P.J.–Philo, C.–Sadler, D. (1991) *Approaching Human Geography. An Introduction to Contemporary Theoretical Debates*. Paul Chapman, London.
- Dicken, P. (2004) Geographers and Globalization: (yet) another missed boat? – *Transactions of the Institute of British Geographers*. 29. 5–29. o.
- Dobson, J.E. (2007) *Bring Back Geography*. ArcNews Online. <http://www.esri.com/news/arcnews/sprind07/articles/bring-back-geography-1of2.html>
- Enyedi Gy. (2000) Globalizáció. – *Tér és Társadalom*. 1. 1–10. o.
- Fukuyama, F. (2000) *A Nagy Szétbomlás. Az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése*. Európa Kiadó, Budapest.
- Gibson, W. (1984) *Neuromancer*. Ace Books, New York.
- Hamilton, I. (1999) A globalizáció és a lokális gazdasági fejlődés. – Nemes Nagy J. (szerk.) *Helyek, terek, régiók*. ELTE, RFT, Budapest. 87–101. o.
- Masuda, Y. (1988) *Az információs társadalom*. OMIKK, Budapest.
- Mészáros R. (2003) *Kibertér. A földrajzi tudás új dimenziói*. Hispania Kiadó, Szeged.
- Murray, W.E. (2006) *Geographies of Globalization*. Routledge, London.
- Rab Á.–Borovitz T.–Csótó M.–Kincsei A.–Kollányi B. (2007) *Az információs társadalom előrehaladása a világban*. BME–ITTK, Budapest.
- Rheingold, H. (1998) *Virtual Communities, Phony Communities?* Second International Harvard Conference on Internet and Society, 26–29 May, Boston, USA.
- Simai M. (2007) *A világgazdaság a XXI. század forгатagában*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szabó K.–Hámori B. (2006) *Információgazdaság*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Taylor, P.J. (1997) The Emerging Geographies of Virtual Worlds. – *The Geographical Review*. 87. 25–38. o.
- VAHAVA projekt. (2007) Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Whitaker, J. (2004) *The Cyberspace Handbook*. Routledge, London.